

УДК 378:37.091.12,011.3-051

Городнича Лариса

ORCID 0000-0002-6795-5958

Кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: larysa_gorodnycha@ukr.net

Ольховик Марина

ORCID 0000-0003-2789-9194

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та культурології
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: m.v._olkhovik@ukr.net

Стеченко Тетяна

ORCID 0000-0002-5672-3457

Кандидат педагогічних наук, доцент,
декан філологічного факультету
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: stechenko17@ukr.net

МЕТОДИКА ВЕРБАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НЕДА ФЛАНДЕРСА У КОНТЕКСТІ САМООЦІНКИ РІВНЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ЗЗСО

Спілкування вчителя та учнів постає однією з наскрізних задач сучасної освіти. Існує багато невирішених питань у цьому процесі, зокрема через відсутність загального методологічного означення комунікативних особливостей професійної діяльності вчителів і шляхів їх формування.

***Метою дослідження** є вивчення нового погляду на якість педагогічного спілкування у контексті самооцінки роботи учителя на уроці за допомогою методики вербальної взаємодії Фландерса і визначення оптимальних прийомів, які б дозволили студентам вирішити комунікативні проблеми під час проходження ними педагогічної практики.*

***Методологічною основою** виступають принципи дискурсивної комунікативної філософії Юргена Габермаса, які дозволяють окреслити свободну і рівну участь кожного комуніканта у процесі спілкування; принцип дослідження та соціально-комунікаційний підхід, що розкривають питання професійної самооцінки крізь призму потреб людини і суспільної необхідності, а також при аналізі результатів використання методики вербальної взаємодії студентами необхідними є статистичні та діагностичні методи досліджень.*

***Наукова новизна** цього дослідження пов'язана, з навчанням студентів-філологів саморефлексії під час практики за методикою Фландерса, зокрема в контексті дистанційної освіти, а також, із запропонованою системою прийомів на основі позицій вказаної методики з акцентом на досягнення емоційної єдності «учитель-учень».*

***Висновки.** Пам'ятаючи про те, що учитель служить ініціатором комунікації на уроці, успіх якої залежить від того, як він організовує перехід від простої комунікації до прямого педагогічного спілкування, ми пропонуємо широко застосовувати методику вербальної взаємодії американського психолога Неда Фландерса. Під час самоаналізу рівня педагогічного спілкування вчителя сучасної школи ця методика, з одного боку, дозволяє реалізовувати професійні компетентності, які визначені у професійному стандарті вчителя закладу загальної середньої освіти, а з іншого, сприяє розвитку рефлексії педагогічної діяльності. Це у свою чергу допомагає з'ясувати стиль педагогічного спілкування, однотипні варіанти взаємодії, позицію педагога по відношенню до дитячої ініціативи, рівень мовної активності дітей і покращити процес спілкування.*

***Ключові слова:** педагогічне спілкування, методика аналізу вербальної взаємодії, самооцінка, педагогічна рефлексія, учитель, студенти-філологи.*

Постановка проблеми. Бажаючи критикувати сучасну систему освіти потрібно навести перелік складових освітнього процесу та супутніх суспільних явищ і вони, безперечно, будуть правими у власних негативних оцінках. На сьогодні не варто шукати більш уразливий з середини та ззовні процес людської життєдіяльності, як процес навчання і освіти. Система навчання завжди піддавалася нищівній критиці, особливо в перехідні історичні періоди, зокрема у питаннях своєї внутрішньої структури, методів і засобів навчання, мети і центрованості освітнього процесу загалом. У сучасному інформаційному суспільстві, з безліччю соціальних викликів, як-от: пандемії, дезінфекції, всезагальні локдауни, цифровізація свідомості та суспільного життя, на новий рівень виходить і соціальний прагматизм, що найбільше впливає саме на базові суспільні процеси – освіту, виховання, міжособистісну комунікацію, інститут сім'ї тощо.

Актуальність дослідження. Суспільні виклики сьогодення, особливо, прискорення часу, що проявляється у швидких і постійних соціальних змінах, навіть несвідомо ставлять молоді покоління в ситуацію прагматичного підходу у виборі власних орієнтирів життєдіяльності. Це виражається у бажанні чітко розуміти істинність обраних дій, а саме, в усвідомленні, що зміниться у прагматичній площині для окремої особистості та як обраний вектор діяльності вплине на практичне життя. Такі ідеї, на нашу думку, нещадно впливають на сучасну освіту як зовнішній фактор безперервних мотиваційних чинників до трансформації, часто антагоністичних змін у методології освітнього процесу. Питання дистанційного навчання та його якості по відношенню до класичного, важливість базової освіти і вибір ступеня, необхідність вищої освіти, пріоритет практичної діяльності над фундаментальною, ринковий попит і пропозиція в питаннях формування необхідних освітніх напрямків, важливість гуманітарної складової в сучасному освітньому процесі, – це лише частина можливих проблем, які наразі впливають із сучасних суспільних тенденцій і роблять актуальними усі дослідження методології освіти та сучасних педагогічних технологій.

Метою дослідження є спроба нового погляду на якість педагогічного спілкування в контексті сучасної комунікативної культури та визначення оптимальних методик, які б дозволили завдяки якісному педагогічному спілкуванню повернути в освіту не лише прагматичну мотивацію, але й увесь спектр суспільних і загальнолюдських чинників, що впливають на попит в освіті, зокрема на прикладі формування професійної самооцінки майбутніх учителів-філологів.

Аналіз основних досліджень з порушеної проблеми. Проблема педагогічного спілкування у світлі взаємодії вчителя і учня інтенсивно і продуктивно розробляється у працях Н. Березовина, А. Бодалева, В. Кан-Каліка, С. Кондратевої, А. Леонтевої, А. Маркової, Н. Маслової, А. Мудрика, С. Пономарьова тощо. Питання розглядаються на межі психології та педагогіки, хоча частіше увага звертається саме на сферу виховання, формування особистості учня, взаєморозуміння в системі «учитель – учень», тобто мова йде про так звані «виховні взаємодії». Психологічним аспектам педагогічної взаємодії присвячені роботи В. Л. Зликова, О. В. Завгородньої, С. О. Лукомської, С. О. Копилова, О. В. Котух [2]. Натомість комунікативний аспект залишається поза увагою, хоча комунікація на уроці займає найбільше часу і безпосередньо впливає й на виховання. Саме методика вербальної взаємодії Неда Фландреса досліджена американськими і російськими психологами. Нам видається важливою робота Елдона Кейла Сміта «Широке дослідження методики вербальної взаємодії Фландреса під час професійної підготовки», в якій представлено результати грантової програми у рамках дисертаційного дослідження на базі Арізонського державного університету у 1975 році, коли на базі перших – третіх курсів студентів, вивчався результат ефективної педагогічної взаємодії в процесі навчання у зво [8]. Робота Артура Реана «Психологія особистості» не лише аналізує методику Фландреса, але й пропонує деякі корективи у розрізі сучасних комунікативних досліджень [3]. Певним відродженням необхідності використання методики Фландреса у вищій школі є робота англійського ученого Біллі Дазайна «Свобода навчатись у 21 столітті», що вийшла у 2018 році в якості докторського дослідження у Бірмінгемському університеті [6].

Виклад основного матеріалу. У контексті цієї проблематики методологічне означення комунікативних особливостей професійної діяльності можливе у ракурсі комунікативної філософії Юргена Габермаса. Принципи дискурсивної комунікації філософа ставлять на перше місце свободну і рівну участь кожного комуніканта, спрямовану на взаєморозуміння і обов'язкове слідування прийнятним вихідним положенням і правилам. В основу покладено обов'язкову вимогу створювати загальний «життєвий простір» (т. зв. спільний горизонт сенсів) [4, 11]. Принципи комунікативної філософії направлені на досягнення єдності людей, які сповідають одну ціль і захищають спільні цінності. Ступінь кооперації та стабільності залежить від задоволення інтересів учасників взаємодії. Важливішим є комунікативна дія, коли комуніканти йдуть на те, щоб внутрішньо узгодити між собою плани своїх дій і переслідувати ті або інші свої цілі тільки за умови згоди відносно конкретної ситуації і наслідків, які очікуються. Акторам (комунікантам за Габермасом) приписується здатність до ціленаправленої дії і зацікавленість у здійсненні своїх планів [5, 199].

Розглядаючи комунікацію як духовний процес, Ю. Габермас протиставляє її ідеології, яку він кваліфікує не тільки як ілюзорну, але і як деформовану форму інтеграції. Важливість комунікації над ідеологією міститься в тому, що вона включає в себе процедуру рефлексії (самооцінки), яка знімає деформацію, і реконструкцію, яка покликана розкрити реальні, як правило соціальні, причини примусу до діалогу. Рефлексію Габермас розуміє як своєрідну метагерменевтику, яка здатна виправляти деформації свідомості на основі критики міфів та інших забобів, а також виявляти умови, усунення яких робить деформацію свідомості неможливою. Рефлексія, на думку Ю. Габермаса, повинна допомагати емансипації людини від примусу зі сторони суспільства. Рефлексія являється можливою умовою інтерсуб'єктивності, на її основі кожний партнер перевіряє і коректує правильність власного

застосування мови. Головним критерієм комунікації Габермас вважає зрозумілість, правильність та істинність. Рефлексивність, за допомогою якої переборюється деформація, тобто «поверховість комунікації», доповнюється процедурою реконструкції, яка міститься у виявленні глибинних чи перформативних структур [5, 332].

Рефлексія має базовий характер в контексті означення професії вчителя. Так, останні трансформації в усвідомленні засадничих характеристик маємо на рівні нормативної бази. Прийнятий наприкінці 2020 року професійний стандарт вчителя закладу загальної середньої освіти [1], визнаючи основні компетентності, акцентує і на деяких елементах рефлексії вчителя, необхідних у професійному сенсі. Уже на рівні загальних компетентностей говориться: про здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини і громадянина, та про культурну компетентність як творче самовираження. У контексті досліджуваної теми важливою видається категорія професійних компетентностей категорії Б, а саме: здатність формувати мотивацію учнів та організувати їхню пізнавальну діяльність; здатність використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності; здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями в освітньому процесі [1]. На нашу думку, їхня реалізація не можлива при відсутності професійної рефлексії (критичного усвідомлення власних професійних здібностей) вчителя, яка розпочинається з аналізу якості комунікативних навичок учителя на уроці та у виховному процесі.

Однією з важливих фаз усвідомлення якості педагогічного спілкування, на думку сучасних дослідників, виступає початковий період комунікації, організація прямої взаємодії з аудиторією, початок контакту, який значною мірою визначає успіх подальшого розвитку незалежного соціального і психологічного аспектів педагогічної діяльності. Найголовніші елементи цієї стадії: специфікація планової моделі комунікації, очищення умов і структури комунікації, виконання початкової стадії прямої комунікації. Учитель повинен прояснити від перших моментів загальний настрій аудиторії і можливості роботи з допомогою робочих методів, обраних раніше. Учитель служить ініціатором комунікації, успіх залежить від того, як він організовує перехід від просто комунікації до прямого педагогічного спілкування. Він може налаштувати аудиторію, створити ауру привабливості, відчуваючи вібрації емоційної єдності. Система комунікації має бути адекватною, саме так може бути досягнута емоційна єдність «учитель-учень», що суттєво може вплинути на мотиваційну систему сучасної освіти [7].

Вище ми зазначили, що дослідження педагогічного спілкування частіше відбуваються у контексті проблеми виховання, «виховної взаємодії», у психологічних і педагогічних розвідках. Натомість процес засвоєння знань дещо випадає із системи педагогічного спілкування, адже розглядається як «суб'єкт-об'єктні» відносини. У такому ключі учень лише об'єкт педагогічного впливу учителя, а відповідно його власні критерії педагогічної діяльності завжди залишаються на другому плані. Змістова взаємодія учителя і учня, складова дидактичного спілкування, має займати важливе місце в загальній структурі взаємодії, а тому без самооцінки своєї педагогічної діяльності учитель не зможе у повному обсязі забезпечити якісну взаємодію [3]. Між тим це потрібно враховувати обов'язково, адже у часово-просторовому вимірі більшу частину часу відбувається взаємодія саме на уроці, коли відбувається ціленаправлене формування особистості, отримання нею загальних і професійних знань і умінь. Учитель має аналізувати і оцінювати не лише діяльність учня, а головне власну діяльність. Саме така модель взаємодії «учитель – учень» може бути самостійною проблемою в рамках дослідження питань педагогічного спілкування. Аналіз власної педагогічної діяльності та діяльності колег являється необхідною умовою професійного удосконалення, зокрема критичне відношення до своєї діяльності можливо включати в якості необхідного компоненту в структуру педагогічних здібностей [3]. На нашу думку, методика аналізу вербальної взаємодії досить показово розкриває різнобічні аспекти взаємодії «учитель – учень» і допомагає учителю у формуванні його самооцінки щодо якості педагогічної діяльності.

Методика аналізу вербальної взаємодії Н. Фландерса являється однією з оригінальних у контексті діагностики міжособистісних відносин. Такий аналіз допомагає з'ясувати стиль педагогічного спілкування, однотипні варіанти взаємодії, позицію педагога по відношенню до дитячої ініціативи, рівень мовної активності дітей.

Методика аналізу вербальної взаємодії на заняттях в школі, запропонована американським психологом Недом Фландером, наразі залишається достатньо популярною серед психологів і педагогів у США та Європі. Сама методика ґрунтується на принципі формалізованого спостереження. Аналіз вербальної взаємодії відбувається за такими позиціями: сім характеризують мову вчителя, дві – мову учнів і одна – пауза в вербальній взаємодії, момент мовчання. У аспекті нашого дослідження цікавими є саме перші пункти, які стосуються особистості учителя, адже вони дозволяють окреслити характерні риси постаті учителя на уроці й побачити слабкі місця в педагогічному спілкуванні, пов'язані саме з ним. Наприклад, категорії (за Флендерс–Реан) похвала і підбадьорювання (п.2), сприйняття ідей учнів, їх подальший розвиток (п.3), критика і захист учителем власних суджень (п.7). Нам видається, що універсальність цієї практики полягає в тому, що нею може послуговуватись широке коло людей, як у наукових цілях, так і у професійній діяльності, наприклад, учителя для самоаналізу.

Так, студентам-філологам було запропоновано ознайомитись з методикою вербальної взаємодії з метою створити характеристику своїх педагогічних здібностей при побудові комунікаційних стратегій на майбутніх уроках. Основна мета – навчити технології самооцінки своєї професійної діяльності майбутніх учителів. На початковому етапі студенти вивчали особливості функціонального спостереження за

Фландерсом під час власних практичних занять, коли проводили фрагменти за обраними темами. На рівні висновків виникло два основних питання: чи здатен студент під час застосування методики до власної практики побачити усі можливі недоліки своєї комунікації та наскільки взагалі у студентів є усвідомлення поняття професійної рефлексії. Якщо до першого питання важливим було якісно оволодіти методикою заповнення (кожні 3-5 секунд), то у другому мова йде про загальну культуру педагогічної підготовки майбутнього вчителя, яка ґрунтується на засадах формування гармонійної особистості. Студент, перед яким стоїть задача професійної рефлексії, повинен уже мати не тільки уявлення, але й механізми самоусвідомлення в сучасній картині світу. А це часто складно в системі сучасної освіти, бо являється другорядною задачею для школи, і готуючи майбутнього учителя ми, часто маємо справу ще з незрілою особистістю загалом. Це одна з важливих методологічних проблем, яка може стати перспективним дослідженням на перетині психології, філософії, педагогіки.

Застосування цієї методики студентами-філологами під час виробничої практики, особливо при дистанційній формі, показало її універсальність, адже лише після проведеного аналізу більшість виявило специфіку своєї вербальної підготовки, максимальну тривалість мови учителя і пасивність мови учнів, при тому, що це були уроки української та англійської мов. І це безпосередньо впливало на досягнення емоційної єдності «учитель – учень», адже чим менше задіяні у комунікаційних стратегіях уроку самі учні, тим менша у них мотиваційна складова.

Висновки. Отже, комунікаційні стратегії загального «життєвого простору» (Ю. Габермас), коли на перше місце ставиться свободна і рівна участь кожного комуніканта, видається стратегічно необхідною в контексті формування методологічної основи педагогічного спілкування як важливого компонента окреслення професійної рефлексії учителя. Методика вербальної взаємодії Неда Фландерса активно використовується західними ученими протягом багатьох десятиліть, але мало хто звертав увагу на важливість цієї методики у питаннях педагогічної самооцінки учителя. Результати застосування методики вербальної взаємодії під час виробничої практики студентами-філологами показали цілий спектр проблем, необхідних до розв'язання, з метою формування візії учителя майбутнього. Сюди відноситься: поняття рефлексії та його місце в картині світу сучасної молоді людини, мотивація до формування професійної самооцінки майбутніми вчителями-філологами, висока питома вага вербальної активності практиканта по відношенню до мови учнів, презентативність в загальній структурі мови учителя, що як наслідок тягне пасивність мови учнів і низьку емоційну єдність «учитель – учень». Вважаємо усе перераховане має стати нагальними питаннями у розвитку сучасної методології освіти.

References

1. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» URL : file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_2736.pdf (дата звернення: 14.02.2021).
Profesiinnyi standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)» (n.d.) [Professional standard «Primary school teacher of a secondary education institution», «Teacher of secondary school», «Primary school teacher (Associate degree)»]. Retrieved from : file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_2736.pdf
2. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: монографія / В. Л. Зливков та ін; за ред. В. Л. Зливкова, С. О. Лукомської. Київ, 2019. 259 с.
Psykhoholohiia pedahohichnoi vzaïemodii: intehratyvnyi pidkhdid: monohrafiia [Psychology of pedagogical interaction: integrative approach/ monograph]. Zlyvkvov, V. L. and others (2019). Kyiv, Ukraine.
3. Реан А. А. Психология личности. Санкт-Петербург: Питер, 2013. 288 с.
Rean, A. (2013). Psihologiia lichnosti [Psychology of personality]. St. Petersburg, Russia : Piter. 288.
4. Сумарокова Л. М. Коммуникативная философия: испытание практиками. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. Т. 1. С. 11–14.
Sumarokova, L. M. (2021). Kommunikativnava filosofiya: ispytanie praktikami [Communicative philosophy: test by practitioners]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Science and social life in the era of global challenges of humanity in digital world : Proceedings of the International Conference*, Vol. 1, 11–14.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. Пер. с нем. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 382 с.
Habermas, Yu. (2001). Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie [Moral consciousness and communicative action]. Trans. St. Petersburg, Russia : Nauka.
6. Dasein, B. (2018) Freedom to learn for the 21st century (education as if people mattered). Retrieved from : <https://theses.bham.ac.uk/id/eprint/8553/1/Dasein18EdD.pdf>
7. Raxmonberdiyeva Saida Abdulmammad's daughter, Kurbanova Guzal Yusubovna (2020). Humanization of education as the basis of pedagogical communication. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 8. No.2.
8. Smith, E. C. (1976). Latitudinal Study of Pre-Service Instruction in Flanders' Interaction Analysis Categories. Washington, D.C. 116.

Gorodnycha L.

ORCID 0000-0002-6795-5958

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate professor,
Head of Foreign Languages Department,
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: larysa_gorodnycha@ukr.net

Olkhovyk M.

ORCID 0000-0003-2789-9194

PhD in Philosophical Sciences,
Associate professor,
Associate professor of Philosophy and Culturology Department
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: m.v._olkhovik@ukr.net

Stechenko T.

ORCID 0000-0002-5672-3457

PhD in Pedagogical Sciences,
associate professor,
Dean of the Faculty of Philology,
T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: stechenko17@ukr.net

METHODOLOGY OF FLANDERS' VERBAL INTERACTION IN THE CONTEXT OF SECONDARY SCHOOL TEACHER'S SELF-ESTEEM WHILE PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Communication between teachers and students is one of the cross-cutting challenges of modern education. However, this process has many unresolved issues, mainly due to the lack of methodological definition of the communicative features of teachers' professional activities and their formation.

***The aim of the article** is to study a new view on the quality of pedagogical communication in the context of teachers' self-assessment in the classroom using the technique of Flanders' verbal interaction and identify optimal techniques that would allow students to solve communication problems during their teaching practice.*

***The methodological basis** is the principles of Jürgen Habermas' discourse communicative philosophy, which allow outlining the free and equal participation of each communicant in the communication process. The principle of research and social communication approach, revealing issues of professional self-esteem through methods of verbal interaction by students are necessary statistical and diagnostic research methods.*

***The scientific novelty** of this study is related to teaching students of philology self-reflection during practice by Flanders' method, particularly in the context of distance learning, as well as the proposed system of techniques based on the positions of this technique with emphasis on emotional unity teacher-student.*

***Conclusions.** Keeping in mind that the teacher initiates communication in the classroom, the success of which depends on how he organizes the transition from simple communication to direct pedagogical communication, we propose to use widely the method of verbal interaction by American psychologist Ned Flanders. During the self-analysis of the level of pedagogical communication of a modern school teacher, this technique, on the one hand, allows the implementation of professional competencies defined in the professional standard of a secondary school teacher. On the other hand, it promotes reflection of own pedagogical activity. This, in turn, helps to clarify the style of pedagogical communication, the same types of interaction, the position of the teacher in relation to children's initiative, the level of children's language activity, and improve the communication process.*

***Keywords:** pedagogical communication, methodology of verbal interaction analysis, self-esteem, pedagogical reflection, teacher, philology students.*

Стаття надійшла до редакції 25.11.2021

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент **О. П. Биконя**